

Наташа Б. СТАНКОВИЋ ШОШО*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 4. 2025.
Прихваћен: 13. 6. 2025.

ЗНАЧАЈ ЧАСОПИСА *КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК* ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ШКОЛСКИХ ПРОГРАМА И ЧИТАНКИ ЗА ОСНОВНУ И СРЕДЊУ ШКОЛУ

Полазећи од тога да је *Књижевност и језик* водећи научни часопис из области српског језика, књижевности, школства, науке и културе, у раду се сагледава заступљеност актуелних теоријско-методолошких истраживања из области *Методике наставе књижевности*, која су својим резултатима допринели унапређивању школских програма и савремених читанки за основну и средњу школу. С посебном пажњом се анализира корпус обавезне и изборне школске и домаће лектире, примена методичких поступака и радњи и функционалност дидактичко-методичке апаратуре у школским уџбеницима за основну и средњу школу. У закључку рада представљена је синтеза резултата до којих се дошло у истраживању научних радова часописа *Књижевност и језик*, са циљем да се антиципирају нова гледишта у будућим наставним програмима, пројектима рада у школским уџбеницима и савременој настави.

Кључне речи: *Књижевност и језик*, наставни програм, школске читанке, методичке радње и поступци, савремена настава.

У часопису *Књижевност и језик*, у поглављу посвећеном настави српског језика и књижевности, посебна пажња посвећује се одобреним школским уџбеницима, корпусу предвиђене школске и домаће лектире и одабраној стручној и методичкој литератури. У радовима истакнутих српских методичара сагледавају се погодности избора књижевних текстова у наставним програмима за основне и средње школе, коментаришу се реформисани школски програми и дају смернице за њихову ваљану примену у савременој настави.

* natasoso06@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-1621-5831>

Милија Николић, корифеј методике наставе српског језика и књижевности, у раду *Језик и метајезик у настави и уџбеницима српског језика* указује на предметност и функције метајезика „као језика о језику и говора о говору” у настави српског језика и граматике. Аутор указује на значај метајезика који „служи за отклањање могућих неспоразума у говору, али и за исказивање свих знања о језику, језичким појмовима, појавама и поступцима” (Николић 2010: 73). Према ауторовом мишљењу, мањкавост школских програма за српски језик огледа се у томе што су у њима „заобиђена или сасвим скрајнута подручја као што су систематско богаћење речника, лексичке, семантичке и стилске вежбе засноване на обрађеном градиву” (Николић 2010: 73). Полазећи од тога да комплексна стручна терминологија у школским програмима и уџбеницима отежава ученицима разумевање и усвајање наставног градива из граматике и језике културе, Николић указује на неопходност „обогаћивања граматичког метајезика свим природним функцијама разговорног језика” (Николић 2010: 83). У раду *Развијање језичког осећања и богаћење речника* Николић указује на разноврсне ваљане примере лексичких и семантичких вежби које су заступљене у граматицама за старије разреде основне школе и доприносе богаћењу речника ученика.

Љиљана Бајић у раду *Улога жанра у настави књижевности* указује на специфичности наставне обраде књижевног дела у зависности од жанра којем припада и узраста ученика. Полазећи од тога да је „рецепцијска комуникативност књижевног дела повезана са начином на који жанр антиципира учешће / улогу читаоца” (Бајић 2007: 105), ауторка на примерима наставне интерпретације лирске песме *Суматра* Милоша Црњанског и хумористичког романа *Хајдуци* Бранислава Нушића развија истраживачки пројекат усаглашен са жанром текста и културним контекстом. Током наставне интерпретације књижевног дела пажња ученика усмерава се према њиховим водећим вредностима тако да се оне сагледају у садејству. У раду се указује на то да, у зависности од жанра књижевног дела које се тумачи, „у настави се унутрашњи (иманентни) приступ књижевном делу, који има примат, и спољашњи приступ, који књижевно дело поставља у развојне и историјске околности, појављују као сазнајни корелати” (Бајић 2007: 117). Ауторка истиче да је нужно да истраживачки пројекти за обраду проучаваних дела буду усмерени према помном читању, проучавању доминантних интеграционих и жанровских чинилаца и оспособљавању ученика да у смерницама дела откривају „сигнале за рецепцију” и да их следе приликом тумачења. Методичка пажња у раду *Мотивација хумором у настави* усмерена је на појам хумора и комичног, на њихово примање и деловање у наставној обради. На примеру путописа *Писма из Италије* Љубомира Ненадовића, ауторка указује да хумористички текст и наставни контекст доприносе стварању мотивације, развијању читалачких компетенција и неговању књижевне културе и потреба ученика/читалаца. Полазећи од теоријских истраживања о мотивацији за школско учење у оквиру методике, психологије и педагогије (Николић, Росандић, Требјешанин, Фројд, Големан, Крис, Бергсон), ауторка рада на репрезентативним примерима потврђује тезу о читању и тумачењу књижевног дела као

са—стваралачкој делатности. У раду се наводе облици рада којима се усмерава сазнајни процес током читања и жанровски мотивисаног проучавања хумористичких дела. Ауторка истиче да је важно ученике подстицати да „личности, појаве и догађаје, који се описују или о којима се приповеда, сагледају на хумористички начин”, као и да „примењују сликовитост израза (фразема), изрека и пословица у хумористичком приповедању и описивању” (Бајић 2007: 322). У раду *Читање драме* ауторка истиче да је током наставне обраде драмског текста, неопходно је да се дело сагледа са литерарног, културолошког и театролошког становишта. Задацима за истраживачко читање ученици се подстичу да примењују различите стратегије читања (истраживачко и сценско читање драмског текста) и критичког просуђивања литерарних проблема и битних текстовних целина. У раду се наводе посебни облици рада подстакнути драмским делом, као што су: „поредбено тумачење драмског текста и његове сценске реализације, посматрање позоришне представе и њено критичко просуђивање, театролошки увид у драмско дело, истраживачки увид у позоришну историју драмског текста” (Бајић 2013: 355). Облици рада подстакнути драмским текстом доприносе унапређивању истраживачких и стваралачких способности читања и интерпретације наведених дела, као и говорних и литерарних вештина ученика (читање драмског текста по улогама, драматизација текста, писање оригиналних драмских текстова и позоришних приказа). Рад *Интеграциони чиниоци народних приповедака и предања* Зоне Мркаљ из 2005. године садржи подробно образложену динамику интерпретације репрезентативних усмених прозних дела (*Бекри-Мујо, Еро с онога свијета, Лаж за опкладу, Међедовић, Чардак ни на небу ни на земљи*) која се тумаче у основној школи. Аналитичко-синтетичким проучавањем сагледава се предметни и семантички слој усмених прозних облика и њихова жанровска и књижевноуметничка специфичност. „Тежиште обраде усмених прозних облика заснива се на избору највреднијих текстовних целина које се читаоцу намећу својом експресивношћу” (Мркаљ 2005: 135). У зависности од врсте текста који се обрађује, као интеграциони чиниоци издвајају се: уметнички доживљаји, ликови, тематика дела, фабула, сиже, композиција, мотивска структура, форме приповедања, идејни слој и језичко-стилски поступци. У раду *Путописна књижевност у настави* Зона Мркаљ сагледава жанровску специфичност путописа и његову заступљеност у савременој настави. Путописи (*Писма из Италије* Љ. Ненадовића, *Писма из Норвешке* И. Секулић, *Градови и химере* Ј. Дучића, *Африка* и *Људи говоре* Р. Петровића) пружају могућност ученицима да прошире знања о обичајима, култури, уметности других народа, њиховој историји и традицији. „Трансформација поетике путописа од занимљивог записа са путовања до префињеног жанровског конгломерата утицала је на раст привлачности овог уметничког прозног облика, те би управо његове специфичности требало да привуку младе читаоце који ће се зарад лепоте ове књижевне врсте или из научне радозналости бавити његовим садржајима” (Мркаљ 2008: 318). У раду *Измене програма српског језика и књижевности у старијим разредима основне школе* Мркаљ сагледава промене које су донели ревидирани основ-

ношколски програми у првој деценији 21. века. Ауторка указује на то да је у реформисаним школским програмима за основну школу (2006–2010)¹ укинута подела на школску и домаћу лектуру, уведен корпус изборних текстова (допунски избор), а у програму су се, по први пут, нашли и научнопопуларни и информативни текстови (*Живот и обичаји народа српскога* Вука Стефановића Караџића, *Студије из српске религије и фолклора* Веселина Чајкановића, *Моји изуми* Николе Тесле, *Кроз васиону и векове* Милутина Миланковића, *Србија – земља, људи, живот, обичаји* Петра Влаховића, избор из књига, енциклопедија и часописа за децу). Ауторка указује на термилошке недоследности приликом жанровског одређења појединих дела у школским програмима (*Аутобиографија* Б. Нушића, *Јазавац пред судом* П. Кочића, *Ратар* В. Петровића) и даје сугестије за њихово отклањање: „Мада је потребно да се ученици у шестом разреду упознају са књижевним појмом *аутобиографија*, важно је образложити им да ово Нушићево дело жанровски више одговара роману са аутобиографским елементима” (Мркаљ 2009: 108); „Како је појам сатире предвиђен за проучавање у седмом разреду, то је довољно да се на узрасту шестог разреда уз тумачење одабраног одломка, са ученицима уоче и размотре особености драмског жанра” (Мркаљ 2009: 109). Компаративни приступ песмама *О класје моје* Алексе Шантића и *Ратар* Вељка Петровића погодан је за усвајање појмова социјална песма и родољубива песма са социјалним мотивима. У раду *Имплементација стандарда у наставне планове* сагледава се на који начин су наставни садржаји из области *Читање и Књижевност* усаглашени са описима ученичких постигнућа из документа *Образовни стандарди за крај обавезног образовања*. Ауторка закључује да стандарди у наведеним областима доприносе развоју ученичких знања, способности и вештина и подстичу читалачке компетенције ученика, али истиче да је „важно водити рачуна да се не ограничи могући напредак сваког ученика тако што ће му се постављати захтеви само са једног нивоа, већ, ученика, напротив, ваља мотивисати да достигне виши ниво” (Мркаљ 2012: 39). У раду *Рецепција руске књижевности у наставном контексту* Зона Мркаљ наводи репрезентативан пример задатака за истраживачко читање *Песме о керуши* Сергеја Јесењина из *Читанке за осми разред основне школе*: „Уколико учиш руски, упореди текст оригинала *Песме о керуши* са преводом који је пред тобом. Обрати пажњу на ритам песме, њену мелодију и риму. Образложи која ти се песма, док је читаш, више допада. Уочавај разлике између оригинала и слободног песничког превода” (Бајић, Мркаљ 2007: 88). Ауторка истиче да новела *Вањка* омогућава ученицима да се уживе у уметнички свет

¹ Уп: *Наставни програм српског језика за 5. разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVI – бр. 6, Београд, 25. јун 2007, стр. 1–11; *Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, год. LVII – бр. 5/2008, Београд, 26. мај 2008, стр. 2–8; *Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 6/2009, Београд, 10. јун 2009, стр. 2–9; *Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 2/2010, Београд, стр. 3–11.

дела и да се саживе да дечаком и његовим тешким животом: „Тако предметни свет књижевног дела добија свој коначни облик у читаочевој свести, па се читалац (ученик) јавља као саучесник у његовом стварању. Овакво *саучешништво* ствара потребу за допричавањем, стварањем срећног краја и онда када он самим уметничким текстом није наговештен” (Мркаљ 2013: 293). У раду *Научно-популарни, информативни и књижевнонаучни текстови у старијим разредима основне школе некад и сад* ауторка указује на значај обогаћивања реформисаних програма наставе и учења новим садржајима (*Српски рјечник* Вука Караџића, *У царству гусара* Михајла Петровића Аласа, *Били су деца као и ти* Гордане Олујић, *Са пашињака до научењака* Михајла Пупина, *Охридско језеро* Јована Цвијића, *Наша небеса* Милоша Црњанског, *Српски Београд деспота Стефана* Светлане Велмар Јанковић, *Писма Хилде Дајч, Седам мора и три океана* Јелене Димитријевић): „Оно што је заједничко тим текстовима, укључиваним у школске програме некад и сад, јесте утемељење родољубивих осећања, љубави према родној земљи и нацији; дивљење природним лепотама Србије, стварање слике о херојској прошлости српског народа; величање значајних научника и уметника, њиховог прегалаштва и марљивости” (Мркаљ 2023: 403).

Рад Миодрага Павловића *Стваралачке активности ученика поводом тумачења књижевних дела* указује на значајан облик рада подстакнут текстом којим се афирмише продуктивна делатност ученика. Представљени су разноврсни облици рада подстакнути текстом: индивидуалне активности (изражајно читање, казивање прозног текста, реферат, вођење дневника читања, домаћи задаци, писмени задаци, есеј, реферати, расправе, израда антологије, формирање базе података, продукција електронских текстова); групне активности (реализација изложбе о писцу, делу епохи, организовање књижевне вечери, презентације одговарајуће литерарне тематике). Аутор истиче да су најфункционалније стваралачке активности које су утемељене у свету дела и усклађене са способностима ученика, њиховим интересовањима и знањима: „Ваљани су они садржаји стваралачких активности који подстичу радну вољу и читалачку знатижељу ученика, усавршавају њихове литерарне вештине, осамостаљују ученике и чине их способним да свет књиге и књижевности не доживљавају као школску обавезу већ као део живота који се управо посредством уметничких садржаја расветљава, разумева, стваралачки богати и оплемењује” (Павловић 2009: 134).

Рад *Књижевност старог века у средњошколским програмима* Оливере Радловић указује на недоследности и оглушења о наставне принципе који доводе до потешкоћа приликом тумачења књижевних текстова старог века у 1. разреду гимназија и средњих стручних школа. Ауторка указује на преобимност школских програма у датом разреду и немогућност студиозног тумачења књижевних текстова из обавезног корпуса лектире (*Еп о Гилгамешу, Илијада, мит о Троји, Легенда о потопу, Страдање и васкрсење Христово*). У раду се наводе примери методичког приступа при обради *Епа о Гилгамешу* и *Библије*, који се заснивају на компаративним увидима „Нуде се методички модели за превазилажење проблема корелацијом у оквиру предмета са гра-

дивом усмене епске традиције, односно интердисциплинарно, повезивањем са садржајима из уметности (сликарство, музика, филм, позориште) и/или са наставним садржајима из историје” (Радуловић 2013: 103).

У раду *Житијна књижевност у настави* Љиљана Јухас Георгиевска сагледава обим и видове заступљености средњовековне књижевности у основним и средњим школама и начин на који се житијна књижевност интерпретира у читанкама. Ауторка указује да су средњовековна житија у настави недовољно заступљена и да би у школске програме требало увести поред *Житија Светог Симеону Светог Саве* и Доментијаново *Житије Светог Саве* (прва похвала Светом Симеону и Светом Сави, опис Савиног првог ходочашћа у Свете Земље) и Данилово *Житије краљице Јелене* (увод са почетним мотивима, Милутинов плач над мајчиним одром). Ауторка истиче значај заступљености повеље у читанци *Ризница речи* за седми разред основне школе (Станковић Шошо 2009: 60–62). На тај начин се употпуњује „представа о жанровској разноврсности српске средњовековне књижевности и о видовима књижевно-уметничког израза (Јухас Георгиевска 2010: 28). Задаци за истраживачко читање усмеравају ученике да разумеју и усвоје стари текст али и да препознају особености Теодосијевог приступа главном јунаку у *Читанци за осми разред основне школе* Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ „У Читанци се даје тумачење појма *биографија*, односно *житије*. Значајно је то што се указује на суштинску функцију а самим тим и на природу житија (Јухас Георгиевска 2010: 29). Ауторка рада посебно истиче *Читанку за први разред средњих школа* Душка Бабића као уџбеник који ученицима даје мноштво репрезентативних одломака из примарне и секундарне литературе. Ауторка наводи да би у наставни програм за 1. разред гимназија требало уврстити репрезентативне одломке из *Житија деспота Стефана Лазаревића* (опис српске земље, опис Београда, опис жалости за Деспотом), из Доментијановог *Житија Светог Саве* (прва похвала Светом Симеону и Светом Сави, опис Савиног првог ходочашћа у Свете Земље), Даниловог *Житија краљице Јелене* (Милутинов плач над мајчиним одром).

Славко Петаковић у раду *Књижевност ренесансе и барока у историјама књижевности и школским уџбеницима* анализира заступљеност стваралаштва ренесансе и барока (књижевности старог Дубровника) у новијим историјама српске књижевности (*Пут српске књижевности* и *Историја српске књижевности* Јована Деретића, *Историја књижевности за 1. разред средње школе* и *Кратак преглед српске књижевности* Злате Бојовић) и школским читанкама за први разред гимназија и средњих школа. На основу проученог корпуса, аутор рада истиче да се књижевности старог Дубровника придаје значајно место у новијим историјама књижевности, као и у школским уџбеницима. Петаковић наводи да академик Злата Бојовић у поглављу *Хуманизам и ренесанса у Историји српске књижевности за 1. разред средње школе*² „прегледно даје слику чврстих историјских, књижевних и општекул-

² З. Бојовић, *Хуманизам и ренесанса*, у: *Историја књижевности за 1 разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

турних веза између српске традиције и старог Дубровника” закључујући „да су на територијама старог Дубровника изниicali ’природни темељи и српске традиције колико и традиције других народа који су живели на истој територији”” (Петаковић 2005: 331). Аутор рада указује на значај научно утемељеног културно-историјског оквира којим се ученицима указује на особеност књижевности Дубровника и Боке Которске у првом разреду средње школе. Осврнувши се на *Читанку са књижевнотеоријским појмовима за 1. разред средње школе* Љиљане Николић и Босилке Милић истиче да су у њој заступљени песници Џоре Држић и Шишко Менчетића који дочаравају дух епохе. Аутор сматра да је неопходно ученицима предочити „кључне ставове поетике епског стваралаштва Т. Таса” (Петаковић 2005: 333) како би могли да тумаче Гундулићев *Осман*. „Место књижевности ренесансе и барока (Старог Дубровника и Боке Которске) у школским уџбеницима је значајно и треба му посвећивати дужну пажњу јер се њеним проучавањем реконструише и у литерарном смислу ревитализује својеврсна духовна мапа бивствовања српског народа, што је један од основних задатака историје књижевности” (Петаковић 2005: 333).

Проучавајући наставне планове и програме, школске уџбенике, који их прате, аутори научних радова у часопису *Књижевност и језик* настоје да допринесу унапређењу читалачких компетенција ученика, стваралачком, истраживачком и проблемском наставном тумачењу књижевног стваралаштва домаће и светске баштине. Аутори научних студија образлажу значајна теоријска гледишта за наставну обраду репрезентативних књижевних остварења у основној и средњој школи. Посебна пажња у њиховим радовима посвећена је адекватној заступљености значајних методичких радњи током наставне интерпретације књижевног дела, као што су: мотивисање ученика за читање и проучавање књижевног дела, доживљајно, интерпретативно и истраживачко читање, истраживачки задаци, локализовање, интеграциони чиниоци у интерпретацији и облици рада подстакнути текстом. У радовима истакнутих методичара истиче се да су за унапређење читалачких компетенција неопходни истраживачко посматрање, критичко мишљење, естетско доживљавање и књижевно знање, али и функционално методичко познавање одговарајућих врста читања, као што су: истраживачко, критичко, стваралачко, литерарно и театролошко. Својим научним резултатима часопис *Књижевност и језик* допринео је унапређивању школских програма, уџбеника за основну и средњу школу и савремене наставе српског језика и књижевности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајић 2007:** Љ. Бајић, Улога жанра у настави књижевности, Београд: *Књижевност и језик*, LIV/1–2, 105–118.
- Бајић 2007:** Љ. Бајић, Мотивација хумором у настави, Београд: *Књижевност и језик*, LIV/3–4, 311–323.
- Бајић 2007:** Љ. Бајић, З. Мркаљ, *Читанка за осми разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Бајић 2013:** Љ. Бајић, Читање драме, Београд: *Књижевност и језик*, LX/3–4, 351–362.
- Јухас-Георгиевска 2010:** Љ. Јухас-Георгиевска, Житијна књижевност у настави, Београд: *Књижевност и језик*, LVII/1–2, 23–34.
- Мркаљ 2005:** З. Мркаљ, Интеграциони чиниоци интерпретације народних приповедака и предања, Београд: *Књижевност и језик*, LII/1–2, 125–136.
- Мркаљ 2008:** З. Мркаљ, Путописна књижевност у настави: компаративни осврт, Београд: *Књижевност и језик*, LV/3–4, 307–319.
- Мркаљ 2009:** З. Мркаљ, Измене програма српског језика и књижевности у старијим разредима основне школе (коментар), Београд: *Књижевност и језик*, LVI/1–2, 101–115.
- Мркаљ 2012:** З. Мркаљ, Имплементација стандарда у наставне планове, Београд: *Књижевност и језик*, LIX/1–2, 25–41.
- Мркаљ 2013:** З. Мркаљ, Рецепција руске књижевности у наставном контексту, Београд: *Књижевност и језик*, LX/2, 285–302.
- Мркаљ 2023:** З. Мркаљ, Научно-популарни, информативни и књижевнонаучни текстови у старијим разредима основне школе некад и сад, Београд: *Књижевност и језик*, LXX/2, 391–405.
- Николић 2007:** М. Николић, Развијање језичког осећања и богаћење речника, Београд: *Књижевност и језик*, LIV/1–2, 93–103.
- Николић 2010:** М. Николић, Језик и метајезик у настави и уџбеницима српског језика (Предметност и функције метајезика), Београд: *Књижевност и језик*, LVII/1–2, 73–83.
- Павловић 2005:** М. Павловић, Доживљајни контекст приликом тумачења књижевних дела у основној и средњој школи, Београд: *Књижевност и језик*, LII/3–4, 367–379.
- Петакловић 2005:** С. Петакловић, Књижевност ренесансе и барока у историјама књижевности и школским уџбеницима, Београд: *Књижевност и језик*, LII/3–4, 329–334.
- Радловић 2013:** О. Радловић, Књижевност старог века у средњошколским програмима (могућности корелације, интеграције и уклапања у наставне системе), *Књижевност и језик*, LX/1, 103–118.

Nataša B. Stanković Šošo

THE SIGNIFICANCE OF THE MAGAZINE *LITERATURE AND LANGUAGE*
FOR IMPROVING SCHOOL PROGRAMS AND READERS/TEXTBOOKS
FOR ELEMENTARY AND SECONDARY SCHOOL

Summary

Starting from the fact that *Literature and Language* is the leading scientific journal in the field of the Serbian language, literature, education, science and culture, the paper examines the representation of original methodological projects and current theoretical and methodological research in the field of Literature Teaching Methods, which have contributed to the improvement of school programs and modern readers for elementary and secondary schools with their results. Special attention is paid to the analysis of the corpus of mandatory and optional school and home reading, the application of methodological procedures and activities, and the functionality of didactic and methodological equipment in both printed and digital readers for elementary and secondary schools. The conclusion of the paper brings a synthesis of the results obtained in the research of scientific papers in the journal *Literature and Language*, with the aim of anticipating new perspectives in future curricula, work projects in school textbooks and contemporary teaching.

Keywords: *Literature and language*, curriculum, school reading books, methodological activities and procedures, contemporary teaching.